

В.В. Кропотов
Фибулы сарматской эпохи.

К.: АДЕФ-Украина, 2010. — 384 с., 105 илл.

Від часів становлення археології як науки й донині фібули є одним із тих комплексів речей, що відіграють важливу роль у вирішенні проблем культурних і хронологічних відмінностей між спільнотами від доби пізньої бронзи до раннього середньовіччя. Як складова одягу ці металеві застібки відображають особливості етнічного вбрання, зовнішні зв'язки, рівень технології та матеріального забезпечення певного суспільства тощо. Автор рецензованої монографії поставив перед собою складну мету — систематизувати й проаналізувати весь масив фібул II ст. до н. е. — III ст. н. е. півдня Східної Європи, тобто сарматської доби. Цьому задуму були підпорядковані конкретні завдання: створення повного каталогу знахідок; типологічний аналіз фібул і побудова загальної класифікаційної схеми; визначення території поширення певних типів; хронологія та періодизація окремих форм; визначення можливих центрів виробництва та ринків збуту фібул. На нашу думку, автор блискуче впорався з цими завданнями.

Перші два розділи книжки — вступні до основної теми. Знайомлячи читача з історією вивчення фібул півдня Східної Європи (розділ 1), В.В. Кропотов дав критичну оцінку практично всім присвяченим цій темі роботам і особливо відзначив фундаментальну працю А.К. Амброза (Амброз 1966). Водночас він зауважив, що нині деякі положення цього авторитетного вченого, особливо щодо датування фібул, серйозно застаріли. Значний масив нових знахідок, зокрема з добре документованих комплексів, дозволяє їх переглянути.

У другому розділі монографії розглянута роль фібули в різних типах одягу, їх конструкція та технологія виготовлення. У підсумку автор навів цікаве спостереження щодо відмінностей у застосуванні фібул в різних районах

Європи. На заході фібула слугувала переважно для закріплення на плечах одягу у вигляді накидки-плаща чи жіночого хітона, а на півдні Східної Європи нею здебільшого скріплювали на грудях розпашний одяг на зразок куртки або каптана. Західні типи одягу та відповідних фібул масово поширилися тут тільки від середини III ст. н. е. внаслідок вторгнення готів.

Основний обсяг книжки становить третій розділ «Класифікація та хронологія фібул сарматської доби». На початку автор виклав принципи своєї класифікації фібул, у якій він об'єднав базові засади класичних типологій О. Альмгрена (Almgren 1923) та А.К. Амброза (Амброз 1966). Фібульний масив автор поділив на групи, серії та варіанти, де група відображає сукупність виробів, що характеризуються спільними зовнішніми ознаками, серія — детальніший поділ їх за індивідуальними особливостями, що підтверджується територіальним розподілом, а варіант — незначну кількість фібул, що побутували протягом одного хронологічного періоду. Загалом виділено 17 груп, до яких увійшли і місцеві, і довізні вироби. Послідовний опис груп і дрібніших одиниць (серія, варіант) супроводжується історією їх вивчення, датуванням їх різними дослідниками з авторськими критичними коментарями. Перелік конструктивних особливостей фібул підкріплений таблицями рисунків, розміщеними на цих само сторінках (а не в кінці книжки), що суттєво спрощує сприйняття матеріалу. Кожна типологічна одиниця має вичерпний реєстр знахідок з описом археологічних комплексів, а численні карти ілюструють територіальне поширення таких знахідок і кількісне їх представництво в кожному пункті від Дунаю до Кавказу та Приуралля.

Завершується цей розділ невеликим, але важливим підрозділом, присвяченим періодизації фібул сарматської доби. Спостереження за поєднанням типів застібок у різночасових

закритих комплексах уможливило розчленувати фібули на шість хронологічних груп. Цей поділ відображений у великій графічній таблиці (рис. 98), де наочно показані морфологічна еволюція, тривалість побутування кожної типологічної групи та співіснування окремих груп у межах певного часу.

В останньому, четвертому, розділі В.В. Кропотов виклав свої спостереження щодо виробництва та розповсюдження фібул на півдні Східної Європи в сарматську добу. За браком археологічних залишків ремісничої діяльності (майстерні, заготовки, браковані екземпляри) автор успішно намітив центри виробництва фібул, скориставшись методом картографування. Навіть загальний аналіз розповсюдження цих виробів виявляє декілька районів найбільшої їх концентрації. За доби розквіту ранньосарматської культури та на наступному етапі — це пізньоскіфські пам'ятки Нижнього Дніпра та Криму, в середньо- та пізньосарматський час — Передгірський Крим, Боспор і нижньодонські городища. Чіткіше окреслені територіальні межі кожної окремої серії та групи застібок. Це дозволило автору дійти до деяких важливих історичних висновків. Зокрема, В.В. Кропотов доводить, що в другій половині II—I ст. до н. е. виробництво фібул на півдні зародилося в місцевому варварському середовищі, а не в боспорських ремісничих центрах, як це вважалося досі. Саме місцеві варвари, а не прибулі кельти, привнесли його до античних міст Північного Причорномор'я. Поширення окремих типів фібул вже від цього часу співпадає з ареалами пам'яток певних етнокультурних масивів: сіраків Прикубання, північнокавказьких горців, пізніх скіфів Нижнього Дніпра та Криму. Сармати до першої половини I ст. н. е. користувалися переважно пізньоскіфськими виробами, а пізніше — продукцією городищ Нижнього Дону. Значна кількість шарнірних фібул потрапляла до Північного Причорномор'я із західноримських провінцій через міста Боспору під час піку надходження імпорту у другій половині I — на початку II ст. н. е., а також пізніше. Натомість фібули нижньодунайського виробництва, навіть після римської окупації Дакії в 106 р., мали незначне поширення та в основному в західній частині регіону.

У заключній частині стисло викладені основні результати роботи. Наприкінці книжки вміщено необхідний для подібного видання географічний покажчик пунктів, матеріали з яких задіяні в роботі, та карта до нього. Мусимо відзначити, що деяка незручність в користуванні покажчиком пов'язана з тим, що пункти подані в алфавітному порядку лише за сучасними географічними назвами, приміром, «Хмельницькое, с. (Чернореченский могильник)». Але фахівці здебільшого знають цю відому пам'ятку за назвою могильника, а не села. В такому разі в покажчику слід було б дати й дублюючі позиції — приміром, «Чернореченский могильник, см. Хмельницькое».

Маю незначні зауваження й до тексту. Одне з них стосується термінології. До групи воїнських фібул, для яких вирішальною ознакою є суцільний приймач, автор наводить паралельну назву «Armbrustfibeln» (с. 59). У вітчизняній літературі це німецьке слово перекладається як «арбалетні фібули» та застосовується до застібок з певною формою пружини, а саме пружини з нижньою тягивою (Амброз 1966, с. 10), тобто ця назва не стосується конструкції приймача. Як майже в кожному великому виданні, в книжці зрідка трапляються описки (на дві з них мені вказав сам автор, аби таким чином виправити їх): на с. 72 під посиланням на рис. 22 насправді мався на увазі рис. 31; на с. 211 верхній рядок підпису до рис. 61 слід читати «Фибулы с кнопкой на конце приемника варианта 2»; на с. 295 в кінці підрозділу «16. Группа 15» йдеться про «вторую половину I — первую половину III в. н. э.», а не до нашої ери.

Але ці зауваження, як і прикрі описки, жодною мірою не впливають на загальну оцінку роботи. В монографії В.В. Кропотова подана вичерпна картина розвитку фібул сарматської доби півдня Східної Європи. Ця праця не тільки суттєво доповнює наші знання з археології та історії цього регіону, а й надає цінну джерельну базу для дослідників сусідніх синхронних культур, де трапляються знахідки тих само або близьких типів фібул (зарубинецька, постзарубинецька, черняхівська та інші культури). Цей твір, безперечно, стане настольною книгою для багатьох археологів і музейних працівників, буде сприяти подальшому розв'язанню проблем вітчизняної та європейської історії.

Б.В. МАГОМЕДОВ

Амброз А.К. Фибулы юга европейской части СССР. — М., 1966 (САИ. — Вып. Д1-30).

Almgren O. Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziälromischen und südrussischen Formen. — Leipzig, 1923 (Mannus Bibliothek. — Bd. 32).